

MOĆ I TAJNA JEZUITA

{René Fülöp-Miller, *Macht und Geheimnis der Jesuiten*. Kultur-historische Monographie. Verlag Grethlein und Co. Leipzig, Zürich. Cijena M. 28 (40).

GOSPODIN René Fülöp-Miller, nema sumnje, razumije dušu i ukus publike, za koju piše. Zato, kad se nakanio da otkrije tajnu jezuitske moći, on vješto zablještava čitatelja, koji drhtavom rukom otvara omašnu njegovu knjigu, da čuje zadnju o onoj moći, od koje strepe i čelo mršte junački generali u službi najmračnijih sila. Pomislite, djelo od preko 600 stranica leksičkoga formata, na finom papiru, s 228 slika! Pri tom pokazuje g. René Fülöp-Miller istančan ukus. Rijetko se nađu na okupu ovako fine reprodukcije slika iz povijesti Isusovačkoga reda. Pa, kako su dražesne čak one karikature, kojima su zakleti dušmani katolicizma širili svoje nazore o Lojolinim učenicima! I zakon kontrasta umije pisac vješto iskoristiti, da čitača zabavi: na istoj strani gledaš u čudu portrete neumoljivoga dvorskog ispovjednika Perusseau-a i bezobraznice markize de Pompadour.

G. René Fülöp-Miller zazire od ukočenog doktrinarstva. Ipak kao da se htio zaogrnuti učenjačkim plaštem: dodao je svom djelu 24 stranice Bibliografije. Nabrojeno je tu kojih 900 djela, među ovima kadšto su pod jednim imenom čitave zbirke. Mnogo je toga g. R. F.-M. rekao svojim laganim i vrlo ugodnim stilom, no nas bi još ovo zanimalo: kada je on dospio da prouči makar deseti dio te silne literature i tih vrela. Mi mu dašto ne zamjeramo, što nabraja onolike knjige; ta ovdje vrijedi ona stara: »Quod abundat, non vitiat : Obilje ne škodi.« Čak smo mu zahvalni; ipak bismo voljeli, da je pod crtom označio, koju je literaturu doista upotrebljavao. Jer napokon u ovo naše demokratsko doba ne će ni g. René Fülöp-Miller očekivati, da će se čitatelji zadovoljiti s *Αὐτὸς ἔφα*. Doduše, bibliografija bi u tom slučaju spala na malen broj, ali bi vrijedilo: »Manje bi bilo više«. Onako, za kontrolu. Pretpostavljam dakako, da autor nije mogao proučiti onu literaturu (s vrelima!), koju bi trebalo proučiti, da se protumači »Moć i tajna jezuita«. Sudite sami. Godine 1926. daje g. René Fülöp-Miller u štampu svoje prvo djelo o najnovijoj ruskoj povijesti, koje mu je ime pronijelo svijetom: *Geist und Gesicht des Bolschewismus*. Slijedeće godine 1927. izlazi znamenito njegovo djelo *Der Heilige Teufel Rasputin und die Frauen* (450 strana leks. formata, 94 slike). Godine 1929. šalje u svijet »*Macht und Geheimnis der Jesuiten*«. Reklama je za ovo djelo

bila tolika, da se misaon čovjek morao pitati: tko stoji za ovim poduzećem? Djelo je izlazilo u šest jezika! Pravnik bi pitao: »Cui bono?« A u čijem je interesu bilo stavljati u gibanje tolik kapital, i tako se nametati pažnji današnjega čovjeka? To će znati g. R. Fülöp-Miller, a možda je tajnu odao, kad je malko odgrnuo zastor s izvjesnih pregovora...

Gospodin R. F.-M. nije historičar, a ako se dao na obrađivanje jedne ipak prilično opsežne historijske teme, on se služio svojim pravom slobodna građanina. Isto tako, kad nije htio da rješava historički problem historijskom metodom. On to čak divnom prostodušnošću ispovijeda u kratkom Uvodu, kad kaže, da su strančarski spisi (pamfleti i apologije) od veće pomoći, da se nade istina o Isusovcima negoli su zajamčeni podaci historičara. Mi znamo ocijeniti svu vrijednost a i zamašaj ovakova priznanja. Ono ne će ni najmanje alarmirati osrednjeg inteligenta, ali će pobuditi neki nemir u onoga, koji u knjizi g. Fülöp-Millera traži o Isusovcima istinu, zajamčene podatke. Jer napokon, šta će mu duhovite kozerije o historijskom predmetu (autor to naziva »Kultur-historische Monographie«), za koje ne znaš, gdje prestaje subjektivna interpretacija, podmetanje ili nerazumijevanje, a gdje počinje historijska istina.

U duhu vidim g. Fülöp-Millera, kako prviput proučava nezrecivo zanimljivu povijest Isusovačkih misijonara 17. vijeka u kineskom carstvu, pa nailazi na onu dražesnu epizodu, kad je car Kang-hi zaprosio u pape ruku njegove nećakinje. S kolikom li je nasladom prevodio ili prenosio pismo rečenoga cara u svoje djelo! Cicero bi ovakova mjesta u govoru nazvao »lumina orationis«. Stvar po sebi zanimljiva dobiva prikazivanjem g. Fülöp-Millera još poseban čar, a taj poraste, kad autor veli, da se neobični spis nalazi u arhivu vanjskoga ministarstva u Parizu! Sudeći po pismu papi car Kanghi imao je priličan ukus. Evo ulomka:

»... Mi smo odlučili oženiti se lijepom i odličnom djevojkom, koja je sisala mlijeko srčane lavice i nježne srne... Mi želimo, da su u nje oči golubice, da promatra nebo i zemlju, usne školjke, koja se zorom hrani; neka ne bude starija od 200 mjeseci; stas nek joj je kolik stabljika zelene pšenice, a u struku neka je koliko rukovet suhog žita.« Za uzvrat spreman je mladi car dati u svoje vrijeme katoličkim knezovima svoje kćeri za žene. Tako će se papino i kinesko carstvo približiti, zakonima se složiti. Pismo se završuje ovako:

»Međutim Mi se dižemo sa svoga prijestolja, da Vas zagrlimo. Izjavljujemo Vam, da je ovo pismo pečatano pečatom Našega carstva u Našem glavnom gradu svijeta na treći dan osmoga mjeseca u četvrtoj godini našega vladanja.«

Zanimljivo, zar ne?! Pa ipak — sve je ovo pusta priča! To su se janzeniste htjeli narugati Isusovcima. Tako je g. R. Fülöp-Miller nastradao držeći se načela, da su pamfleti sigurnije vrelo istine negoli zajamčeni podaci historičara. S njim sam, u manjoj mjeri, stradao i ja, jer sam neko vrijeme držao, da mu mogu vjero-

vati u stvari, za koju kaže da se dokumenat nalazi u vanjskom ministarstvu u Parizu, pa sam svojim slušačima crkvene povijesti u sarajevskoj bogosloviji epizbdu o Kanghiu iznio kao činjenicu. Istom poslije sam saznao, otkud je potekla priča o papinoj nećakinja. Što se g. F.-Milleru desilo, može se svakomu, ali njemu se moralo i mora često događati, jer je sazidao svoju zgradu na krivom temelju. Ovo je dakako veoma fatalno po njegovo djelo: čovjek želeći se informirati ne može se otresti sumnje, da li je u njemu sve onako, kako duhoviti autor pripovijeda. Ovaj je manjak mnogo kobniji nego sve povijesne omaške, što su mu se potkrale, a kojih ja ne ću da pojedince iznosim, još manje pobijam, jer nema svrhe.

Jasno je, nitko ne će i ne može poreći g. F.-Milleru volju da rekne istinu: pogreška je u metodi. Za historijsku istinu vrijede pravila logike, a to su vječni zakoni ljudskog mišljenja: dok ih se čovjek drži, može da spozna istinu, a kad ih ne drži, mora pasti u zabludu. Ti su zakoni vrijedili u praskozorje ljudske povijesti, vrijedili su, kad se gradila prva piramida, vrijede bez promjene i danas, i nitko ih bez kazne ne krši. Mi vjerujemo u čestitu želju g. F.-Millera da u svom djelu pruži istinu. Ljubav k istini utisla mu je i pero u ruke. On je naime u svom epohalnom djelu o boljševizmu Isusovačkom redu učinio tešku nepravdu, a da sam toga nije osjetio. Pod dojmom naime dosta općenog uvjerenja, pripisao je i on Isusovcima onu opaku nauku, da svrha posvećuje svako sredstvo, pa i grješno. Kad su ga s katoličke strane upozorili, da Isusovci nipošto ne naučaju tako što, da oni takvu nauku oduvijek pobijaju, a naučaju opću katoličku nauku, g. Fülöp-Miller uzeo je stvar proučavati, a plod toga studija jest djelo, kojemu je naumice dao reklaman natpis. On je dakako uz dobru svoju volju i ljubav k istini donio i mnoge predsude, kojima je kao nekatolik nesviješno podvržen; on n. pr. priča, da su Augustinci, Dominikanci i Franjevci u doba t. zv. reformacije s plaćenim ortacima izvodili u vrijeme propovijedi lažna čudesa na bolesnima; vrhunaravnog elementa u čovječanstvu ne priznaje, zato je od svetog Ignacija Lojolskog učinio karikaturu, o čudesima govori s nekim superiornim tonom, u kojem se čuje prizvuk samilosti s naivnošću obrazovanih ljudi, koji u tako šta vjeruju.

Gospodin René Fülöp-Miller dao je Isusovačkom redu jedno poglavlje u svojem djelu o boljševizmu. Kako su Isusovci dospjeli među boljševike?! Posve jednostavno: i boljševizam i jezuitizam dva su veličajna pokusa zavladatai svijetom, i jedan i drugi hoće da na svoj način usreći čovječanstvo. Opreke su velike i u konačnom cilju i u sredstvima: dok boljševizam ide za ovozemstvom, jezuitizam ide za kršćanstvom, ali onakvim, kakva opisuje veliki inkvizitor u poznatoj sceni »Braće Karamasova« Dostojevskoga. Kršćanstvo, koje i nije Kristovo kršćanstvo, nego otpad od njega: Stari Dostojevski bio je bez sumnje dobar književnik, imao je puno

ljudskog osjećaja, ali kad se pretresuje pitanje o biti kršćanstva, onda bi bio pametnije uradio, da je šutio: jer velik književni talent i velika duhovitost nisu ona kvalifikacija, koja se hoće da tko sudi u teološkim i historičkim stvarima.

Uostalom što Dostojevski kaže o Isusovcima, zapravo pogđa Crkvu, jer napokon Isusovački je red malen dio Crkve, a i on živi i djeluje po ustanovama, koje je Crkva često odobrila. Dostojevski više puta priznaje Isusovcima požrtvovnost, idealnu ljubav prema ljudima. To obilato čini i g. R. Fülöp-Miller, koji se nije mogao otresti dojma, što su ga ostavile u njemu riječi književnika plamene mašte i toplog čovjekoljublja. Tomu je utjecaju podlegao te diljem čitave velike studije opaža se shvaćanje pisca Braće Karamazova. U svijetlu Dostojevskoga kuša on da otkrije, u čemu je tajna moć jezuitizma. I opet se osvećuje pogrešna metoda! Gospodin F.-Miller zaustavlja se na površini. Blistavim stilom i živim bojama crta on zadivljenom čitatelju gotovo samo ono, što udara u oči, što iznenađuje. On nije ni pokušao da zaviri u dušu reda, kojega povijesno djelovanje prikazuje. Dakako, to bi bilo mučnije, a pogotovu za prosječnog čitača manje zanimljivo, manje senzacionalno. Ali bez poznavanja nutrine katoličke Crkve uopće, a njezinih redova napose, svaki će pisac nužno ostati na površini pa ne će moći da protumači cjelokupnost pojava, pače veoma često ni pojedinih čina i uredba. G. Fülöp-Miller nerijetko i odveć laskavo govori o djelovanju Isusovaca, kadšto čak tako, da mu Isusovci moraju prigovoriti: on pridijeva Isusovačkom redu toliko zasluga, da za druge redove, a pogotovu za kuratni kler, kanda malo što ostaje. Često puta ne poznavajući dovoljno područja, na kojem se kreće, autor pripisuje samo Isusovcima ono, što je zapravo svojina cijele katoličke Crkve, na pr. stanovitu nauku, načela, praksu. To vrijedi dakako i za nedostatke, prave ili takove, koji su to samo po mišljenju g. Fülöp-Millera. Uzmite na pr. odsjek o »Isusovačkoj moralci«, gdje s dosta neukusa i nerazumijevanja ironizira kazuistike raznih Isusovaca, navodeći čak kazuse sa seksualnoga područja. Tko ne zna povijest kazuistike, pomislit će, da su ovu granu moralke izumili Isusovci. A čemu? To je baš ono, u čemu se osobito zapaža ovisnost g. F.-Millera o Dostojevskom: po njemu je jedina svrha pretresanja moralnih slučajeva u kazuistikama — »Entsündigung«. Ta riječ ima loš prizvuk, a hoće da kaže: pošto poto umanjiti krivicu grješnika, makar na uštrb istine. Nije se čuditi ni Dostojevskom ni g. René Fülöp-Milleru, »kulturnom historiku«, da nisu razumjeli, zašto bogoslovci ulažu tolik trud da odrede stepen krivnje: razumjeli bi to, kad bi pred njima klečao čovjek od krvi i mesa, otkrivao im svoje zablude i slabosti i čekao presudu, o kojoj kadšto ovisi veoma mnogo. Da se očuva svećenik od krive presude pa da na pr. ne obveže vjernika da vrati ili plati imanje, a nije ga dužan vratiti ili platiti, zato je nužno da se nauči promatrati svaku stvar s raznih gledišta, uzimati u obzir razne okolnosti, koje mogu istu stvar s korijena promijeniti. G. Fülöp-Miller čak vidi veliku slič-

nost između židovske »Mišne« i jezuitske kazuistike, a mora konstatovati, da su se i stari grčki filozofi bavili kazuistikom: iz te činjenice logički bi se morao izvesti zaključak, da život donosi sa sobom razne slučajeve, gdje nije baš tako lasno odsjeći, što je pravo, što li krivo, pa ovakvi slučajevi u svim vjekovima zanimaju čovjeka. Još bi g. R. Fülöp-Miller mogao naučiti, kako katolička Crkva, a dosljedno njezini bogoslovci (uključivši Isusovce) prosuđuju vrijednost čovjeka po njegovu moralnom djelovanju, i kolika se pažnja na našoj strani priklanja tome djelovanju. Otud onda i ona tankočutnost savjesti, koja budno pazi na svoje čine, da budu u skladu s moralnim zakonom.

Što se tiče moralnog zakona i njegovih vrsta i suvrstica, kako su ih u toku vremena narodi razlikovali i definirali, g. F.-Miller nije se pokazao na visini »kulturnog historika«, kad o tom raspravlja s nekom ironijom. Zadnji je smiješak na našoj strani.

Nego, da se vratimo zadaći, koju hoće g. René Fülöp-Miller da riješi — protumačiti »moć i tajnu jezuita«. On kanda ne usvaja poglede Dostojevskoga, kad kaže: »Čisto svjetovni posmatrač nije pozvan da prosudi, da li Isusovci ispunjavu pravi smisao Evanđelja ili se proti njemu ogrješuju, kad vjerske zapovijedi prilagođuju ljudskim masama, a za postizavanje se vjerskih ciljeva služe »jezuitizam«, odzvanjaju misli velikoga književnika, koji je također ostao na površini. Ni Dostojevski ni g. Fülöp-Miller nisu proučili, kakav na pr. ideal stavlja Isusovački red svojim članovima za cilj svemu njihovu nastojanju, i kojim sredstvima članovi treba da taj cilj ostvaruju. Zato g. F.-Miller nije otkrio tajnu one moći, koju on toliko ističe. On kao okretan žurnalist gomila neke činjenice (uspjeh), koje kadšto posve krivo tumači, i te bi činjenice imale biti odgovor na stavljeno pitanje. Isusovački red upotrebljavao je i naravna sredstva u službi Kristova kraljevstva, na pr. znanost i umjetnost, a to je i Crkva vazda činila. Ali Isusovački red, vjerran nauci božanskoga svoga Vođe i Učitelja i njegove Crkve, vazda je znao, da su vrhunaravna, duhovna sredstva glavna i preča od svih naravnih. Zato i kaže zakonik reda (Constitutiones): »Savršena krepost i duhovne stvari imadu kud i kamo veću važnost negoli učenost i drugi naravni i ljudski darovi. Iz onih nutarnjih stvari treba da istječe snaga za naumljenu svrhu.« Gospodin F.-Miller ne sluti, koliko se vremena poklanja u Isusovačkom redu baš njezi nutarnjeg, duhovnog života: dvije pune godine u novištvu, pa nakon visokih studija još godinu dana intenzivnog duhovnog življenja, svaki dan po više sati molitve i duhovnoga štiva, svake godine po osam dana posvećenih molitvi i razmatranju vječnih istina u potpunoj osami (egzercicije), dvokratno ispitivanje savjesti svaki dan, bogoljubno primanje svetih otajstva: ta cijeli je život Isusovca prožet vrhunaravnim elementom; na vrhunaravni cilj upravlja sve svoje misli, osjeća je, djela, i što god radi, plod je nada sve baš vrhunaravnih faktora: i sad, mukom mimo-

išav sve ovo, misli g. René Fülöp-Miller, da je protumačio bit Isusovačkoga reda prikazujući rad i djela njegova u posve naturalističkom svijetlu! Uzalud ćete tražiti u djelu g. F.-Millera prikaz rada Isusovaca na području ascetskom, koji je posve vrhunaravan i veoma velik, a ide za tim, da duše dovede do sjedinjenja s Bogom već u ovom životu. Osim šake ispovjednika na katoličkim dvorovima hiljade su i hiljade drugih ispovjednika, propovjednika, pučkih misijonara, koji su širili duh Isusov po načelima od Crkve odobrenim. A odgojni rad u tolikim školama, visokim i srednjim? Zašto nije g. René Fülöp-Miller proučio, što ustanove reda očekuju od članova, koji se bave odgojem mladeži, koja je svrha toga odgoja, koja li sredstva, koji uspjesi za kršćanski preporod? Jer ono, što on kaže o odgojnom radu Isusovaca u školama, samo su nepotpune konture veličajnog djelovanja na školskom području. U svecima svojim Isusovački je red vazda gledao utjelovljen ideal, za kojim čezne svaki član reda. Iz prikaza ovih uzora čitatelj bi mnogo više saznao o biti Isusovačkog reda negoli iz gomi-lanja krivih sudova dušmana Crkve, a napose dušmana Isusovačkoga reda.

Mnogo bi se još moglo prigovoriti djelu g. R. Fülöp-Millera, na pr. posve krivo prikazivanje uloge, što je tobože Isusovački red daje slobodnoj volji u djelu spasenja (podmeće mu se neka vrsta pelagijanizma); slabo shvaćanje raspre o milosti s Janzenistama, gdje među ostalim, ne trenuvši okom, pisac kaže, da francuski kler (uključiv Isusovce) nije ni pročitao Janzenova »Augustinusa«, pa su ipak tvrdili, da se u njemu nalaze rečenice, što ih je papa osudio; probabilizam prikazuje tako, da napokon ne znaš, što bi o njemu mislio, ali ipak ostaje u čitatelju mučan dojam. Neshvatljivo je također, kako može pisac tvrditi, da je po Isusovačkoj nauci svaki čin čovjekov slobodan. Mimogred budi spomenuto, da je g. Fülöp-Miller determinist: po njemu je sloboda volje, pa i sama volja, plod mašte. U pitanju slobode volje i etike, pa uopće u čitavoj filozofiji Aristotelova je nauka, misli g. F.-Miller, bila kobna po Isusovce: dakako tim je i skolastika na laku ruku bačena u ropotarnicu, a sv. Toma Akvinac mora zavidjeti g. René Fülöp-Milleru, od koga može da uči abecedu filozofije. Krupan je nedostatak u djelu, koje hoće da upućuje u bit Isusovačkog reda, što pisac apsolutno nije shvatio egzercicije svetoga Ignacija, za koje je rekao sv. Franjo Saleski da su stvorile toliko svetaca, koliko je slova u njima. Ali čemu da dalje nabrajamo zamjerke! Što je dosad rečeno, opravdava nas da ovo djelo kao sliku Isusovačkoga reda otklonimo. Ne, to nije Isusovački red!

*

Premda se g. Fülöp-Miller često služi ironijom, nije pera umakao u otrov zlobe; nasuprot, on pobija mnoge klevete, objašnjava nesporazume, svodi na pravu mjeru prigovore, raširene o Isusovačkom redu. Odlučno na pr. poriče, da bi Isusovci naučali

aksiom »Svrha posvećuje sredstvo« uzet u rdavom smislu; toga se aksioma drže štovatelji Machiavellia, koji je ovaj nemoralni princip postavio u svom »Il Principe«. G. Fülöp-Miller brani Isusovački red od prigovora, kao da nauča »laksni moral«: bilo je nekoliko njegovih moralista, koji su u blagosti mjeru prevršili, ali je njih red desavuirao; sa laksnog su morala Isusovce oklevetali Janzeniste, koji su često bili strogi do fanatičnosti, pa su im Isusovci morali dozivati u pamet, da je Bog dao sakramente ljudima za spasenje (sacramenta propter homines). U savezu s tom tobožnjom laksnošću treba spomenuti, što kaže g. F.-Miller o ukinuću Isusovačkoga reda u Francuskoj: »Oci Perusseau, Desmarets i de Sacy*) propustili su zaista priliku jedinu te vrste da osiguraju Isusovačkom redu zaštitu svemoćne kraljeve milosnice, a ova politički promašena čudoredna strogost ljuto im se osvetila. S pravom je mogao reći kardinal de Bernis nekoliko godina kasnije: Družba Isusova je uništena u Francuskoj najviše zato, što se otac de Sacy kratio da odriješi gospođu de Pompadour.« — Što pak autor iznosi iz bogate povijesti Isusovačkih vjerovjesnika, to je naprosto jedna himna Isusovačkom redu: dakako on promatra stvar nada sve s gledišta civilizacije, kojoj su Isusovci (uz druge misijonare!) bili vješti pioniri u dalekim stranama, a usto g. Fülöp-Miller ne može odoljeti čaru, kojim sjaju oni junaci, što ostavljaju udobnost Evrope, kidaju slatke veze i uz tisuću opasnosti putuju »na kraj svijeta«, da predobiju Kristu duše naroda tako različitih od njihova; u svojoj nesebičnoj ljubavi za te duše snose neprekidno stradanje, fizičko i moralno, ne zaziru od krvavih muka, pa ni od mučeničke smrti, i kad jedan pane, na njegovo mjesto stupaju petorica, željni mučeničke palme!

Nema sumnje, peti dio djela g. F.-Millera većinu će čitača najviše zanimati. Naslov mu je nešto neobičan, ali pisac nije mislio zla, kad ga je odabrao: *Hintertausend Masken* (str. 223—346). On pokazuje, kako su Isusovački misijonari primjenjivali u poganskim zemljama onu Pavlovu »omnibus omnia fieri: svima postati sve«. S trgovcem Isusovac je bio trgovac t. j. zanimao se za poslove trgovca, koga je htio da obrati; s robovima bio kao jedan od njih; da brahmane predobije za Isusa, živi po strogim brahmanskim propisima, pače on brahmane i nadilazi u strogosti i u poznavanju njihovih vjerskih knjiga; prema potrebi Isusovački su misijonari na dvorovima poganskih vladara astronomi, lijevaju topove, prave ure, uređuju umjetničke bašče, oni su inženjeri, grade mostove, iznenaduju kineskog cara mehaničkim lavom, vodoskocima, uređuju sela, pa i državu u Paragvaj, gdje su Indijanci, negdašnji divljaci, pod blagom, a opet odlučnom upravom otaca misijonara provodili kulturni život kršćanskog naroda. Tu je imao g. Fülöp-Miller priliku, da pokaže, koliko je

*) Isusovci, koji su neustrašljivo zahtijevali da se ukloni s dvora kraljeva metresa Pompadourka, i da kralj prekine odnošaj s njom.

majstor na peru. Neodoljivim čarom crta na pr. početke paraguajske misije, poslije »redukcije«:

»Kad su Isusovci uz rijeke prodrli u paraguajske prašume, u prvi se mah činilo, da tu ne može biti ni govora o misiji, jer su Indijanci uvijek bojažljivo pred njima uzimali. Ali domala zamijetiše Oci, kad bi u čamcima pjevali svete pjesme, odmah bi po gdjegdje izmiljili iz šikare divljaci te bi stali slušati, a na njima se vidjelo, koliko uživaju u pjevanju. S tom su spoznajom misijonari otkrili podesno sredstvo, da izmađu Indijance iz njihovih prašuma. Odsad su misijonari ploveći po rijekama ponijeli glazbala pa bi pjevali i svirali, koliko su mogli. »Indijanci se uhvatiše u slatku mrežu«, veli Chateaubriand u svojem glasovitom *Le Génie du Christianisme*, »oni sadoše sa svojih brda, prikučiše se obalama, da čarne zvukove bolje čuju, a mnogi bi skočili u vodu i plivali za čarobnim čamcem. Strijela i luk nesvjesno bi ispuzli iz ruku divljaka, u njihovu dušu šaljala se slutnja višeg životnog oblika i prva slast čovječnosti.« Sad su mogli misijonari zadivljenim Indijancima tumačiti u njihovom materinjem jeziku, što su pjevali. Tako su ulili divljacima toliko zanimanje, da su ih ovi pozivali, neka pođu s njima u šume i stepe i tamo njihovim starijima pjevaju i smisao pjesama tumače. Evo ovako su Oci prodrli u krajeve, u koje evropska stopa nikad stupila nije, gdje su Guarani i Chiquitosi slobodno živjeli sred netaknute prirode...«

G. René Fülöp-Miller lojalno priznaje i velike zasluge Isusovaca na području egzaktnih znanosti, s očitom simpatijom crta njihov rad za kazališnu umjetnost i t. d., a što nakon ponosne borbenosti modernog čovjeka proti skolastičko-aristoteljskoj znanosti veoma iznenađuje, na posljednje dvije stranice on skrušeno i ponizno priznaje: možda će moderna znanost ipak morati »katoličko-aristoteljskoj« primijeniti načela relativizma.

»*Sollte es denn nicht möglich sein, dass, ähnlich wie das geozentrische System schließlich als mit dem heliozentrischen gleichwertig erkannt wird, auch die »geschlossene«, hierarchische und auf Gott gerichtete Weltanschauung der Religion mit den »offenen«, in die Unendlichkeit sich verlierenden Systemen der modernen Wissenschaft grundsätzlich gleichberechtigt wäre?*«

Isusovci sa zadovoljstvom registriraju lojalnost g. René Fülöp-Millera i dobru njegovu volju, s kojom je nastojao da napiše objektivni prikaz njihova reda. Za ovo je trebalo velike moralne sile i mnogo ljubavi k istini. G. Fülöp-Miller ima velike odlike, koje se hoće za ovakav naučni i literarni pothvat. Orlovskim okom prodire u idejno kreševno, koje se vrti oko Lojolina stijega. U njega je vanredan dar plastičnog prikazivanja, te on i najoporijoj stvari daje život i boju. Ako ipak nije uspio onako, kako bi bilo u interesu pravice i istine, mi se ne ćemo žaliti na njega, kad znamo, koliko je zapreka imao da svlada pišući o jednom redu katoličke Crkve, kojoj je tako daleko. Njegova će knjiga bez sumnje donijeti i koristi onim ljudima, koji u Isusovcima gledaju nekakova strašila prevejana duha i nakazna tijela. Ali, tko želi upoznati Isusovački red u njegovoj suštini, taj mora segnuti za drugim knjigama, jer mu g. Fülöp-Miller ostavši sam pred zatvorenim vratima, tih vratiju ne može otvoriti.

M. Vanino D. I.